

Valastyán Balázs

A bácskai földbirtok-politika kezdetei levéltári források tükrében¹

1941. április 11-én a magyar hadsereg csapatai átlépték a magyar-jugoszláv határt, ezzel visszafoglalva a trianoni békével Magyarországtól elcsatolt Délvidék egy részét. A magyar történelem ezen momentuma a jól kutatott témák közé sorolható, mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomban több monográfia, valamint tanulmány fellelhető. Ezek a munkák a katonai eseményeket, a Délvidék területi reintegrációját elemzik. A székelyek letelepítése a Bácskába szintén a feldolgozott témák közé sorolható.²

A kérdéskör földbirtok-politikai aspektusai eddig háttérbe szorultak, a témában Lőrinc Péter *Harcban a földért* című munkája használható fel a magyar szakirodalomból. (Lőrinc Péter: *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája 1941-1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.) Tanulmányomban a magyar kormány bácskai földbirtok-politikájának kezdeteit kívánom bemutatni, elsősorban levéltári forrásokra támaszkodva.

Mielőtt a források elemzésére rátérnék, szükségesnek tartom a történelmi keretek rövid ismertetését. Mint utaltam rá, a magyar hadsereg egységei Horthy Miklós hadparancsára³ 1941. április 11-én átlépték a magyar-jugoszláv határt. Jugoszlávia ekkor már április 6-a óta hadban állt az Adolf Hitler vezette Németországgal, így a Délvidék visszacsatolása minimális ellenállásba ütközött.⁴ Kisebb, lokális túharcokra volt példa ugyan, nagyobb összecsapásra csak Petrőcnél került sor.⁵ A városokba történő magyar bevonulás – akárcsak a Felvidéken,

¹ „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

² A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában: 1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.; Merk Zsuzsa: *Bukovinai székelyek a Délvidéken (1941–1944).* In: Migráció és település a Duna-Tisza közén. II. 1997.

³ A proklamációt „válaszként a magyar határon bekövetkezett jugoszláv felvonulásra, a határincidensekre és a magyar területen végrehajtott bombaledobásokra” valamint „a délvidéken élő magyarságnak az anarchiától való megóvására” fogalmazták meg. Kun József: *A német hadvezetés magyarországi politikájához, 1941 március-június.* Századok, 1965/6, 1234. A kiáltvány olvasható: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL-OL) K-428 a) sorozat, MTI Könyvmatos, Napi tudósítások (1920-1944) 1941. április 10.

⁴ A délvidéki eseményekre vonatkozóan: A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918-1947.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 153-178.; Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 188-214.; Milenko Palić: *Visszaemlékezés a háború éveire (1941-1945).* Közreadja: Pihurik Judit. Szeged, 2003. (Dél-Alföldi Évszázadok 19.) 31-36.

⁵ Az MTI tudósítójának tájékoztatása szerint „mint valami pusztító erejű, ellenállhatatlan orkán, rohant a magyar honvédcsoport előre” és „fergeteges rohammal szinte percek alatt megtörték az ellenállást” Petrőcnél. Az összecsapásban 65 magyar katona vesztette életét, 212 pedig megsebesült. A szerbek veszteségeiről

Kárpátalján, illetve Észak-Erdélyben – a „hazatérés” mámoros örömét váltotta ki a helyi magyar lakosságból.⁶ Ezt az örömet árnyékolta be az ún. „csetnikek”⁷ lövöldözése.⁸

1. ábra Tűzharc Zomborban, 1941

Ennek felszámolása, a terület pacifikálása súlyos terhet rótt a magyar kormányzatra – mely kezdetben az ún. szükségszerű katonai közigazgatást, április 17-től a rendszeres katonai

nincsenek pontos információk, a tudósítás szerint 38 tiszt került fogságba. Forrás: MNL-OL K-428 a) sorozat, MTI Könyomatos, Napi tudósítások (1920–1944), 1941. április 17.; A. Sajti: id. mű 157. o.

⁶ Szabadkán például Vujkovic Péter az alábbi feliratú vásznat feszítette ki: „Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!” Több helyen is – festék hiányában – „húsvéti tojásfestékekkel megfestett” zászlókat tűztek ki, de szinte mindenhol kikerült a magyar lobogó. Forrás: MNL-OL K-428 a) sorozat, MTI Könyomatos, Napi tudósítások (1920-1944) április 13.

⁷ Csetnik: a szerb četa (csapat) szóból. Az általam tárgyalt időszakban elsősorban az angolbarát polgári ellenállást nevezték így. Vezetőjük Draža Mihailović volt.

⁸ Lövöldözésre került sor Szabadkán és Zomborban is. A zombori eseményekre így emlékezett vissza Kádár Gyula, aki aktív résztvevője volt a városba történő bevonulásnak: „Amint az udvarra érünk, nekünk szalad egy zombori magyar, és izgatottan mondja, hogy az egyik utcában sétáló magyar katonát padláson elbújt csetnikek agyonlőtték. [...] Alig fejezi be, több irányból élénk puska- és géppuskatűz hallatszik, a villanyvilágítás kialszik, teljes sötétség. [...] Figyelem a lövések zaját; inkább saját fegyverek hangja. [...] A következő történet: A jugoszláv „csetnik”-szervezet kb. 45-50 fiatalat hátrahagyott a városban. Ezek fegyverrel és lőszerral ellátva padlásokon bújtak meg. A sötétség beálltával lövöldözni kezdtek járó-kelő katonákra, de inkább a levegőbe. Ettől a mi alakulatainknál pánik keletkezett. A saját legénység – nyilván már alkoholhoz is hozzájutva – ugyancsak vaktába lőtt. A szakasz- és századparancsnokok vagy nem voltak a körleteikben, vagy éppen olyan hitványan meghúzódtak, mint a hadtestparancsnokság, és semmit nem tettek a lövöldözés beszüntetésére. A cél nélkül leadott lövések a város másik végén csapódtak be, az ott elhelyezett legénység „abból az irányból lőnek a csetnikek”-alapon ugyancsak vaktában lövöldözni kezdett. Fegyelmet és jó parancsnokok kezében levő csapatokkal szemben az egész „csetniktámadás” jelentéktelen semmiség lett volna, és önmagától megszűnik.” Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronköhidáig*. I. kötet, Magvető Kiadó, Budapest, 1978. 369-371.

közigazgatást, végül augusztus 15-től a polgári közigazgatást vezette be a Délvidéken – de a magyar-szerb viszonyt is negatív irányba terelte.⁹

A kiépülő magyar közigazgatás célja a Trianont követő jugoszláv időszak intézkedéseinek felszámolása, valamint a magyar rendszer kontinuitásának hangsúlyozása volt. Erre példa, hogy az 5440/1941 M.E. rendeletben a visszafoglalt terület közigazgatási határait jelölték ki – az 1918 előtti vármegyei rendszert állították vissza, Bács-Bodrog vármegye központja Zombor lett ismét, Szabadka, Zombor és Újvidék pedig visszanyerték kiemelt státuszukat.¹⁰

A jugoszláv időszak telepítési és földbirtok-politikai intézkedései szintén a felszámolandóak közé tartoztak. A trianoni döntést követően a jugoszláv politika célkitűzése kettős volt: a súlyos veszteségeket szenvedett Szerbia gazdasági egyensúlyának helyreállítása, melyet az új területtől vártak el, valamint a gazdasági élet nacionalizálása.

Az agrárreformot a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság már 1919-ben megkezdte, melynek célja az agrárkérdés „igazságos” megoldása volt.¹¹ A juttatásból a nem szláv igényelőket eleve kizárták, így a magyarok sem kaphattak földet¹², a nagybirtokosok földjeit pedig államosították.¹³ A juttatott birtokokból a jugoszláv telepesek (dobrovoljácok¹⁴) átlag 8 holdat kaptak, emellett pedig adómentesség, adókedvezmények illették meg őket, valamint a földjük megműveléséhez szükséges eszközöket biztosított nekik az állam.¹⁵

⁹ A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, 2010. 79. A magyar hadsereg bevonulása után kialakult délvidéki hangulatot az ún. kormányzósértési és magyar nemzet elleni tevékenységek peranyagaiból lehet rekonstruálni. Lang József 1941. május 18-án Őrszálláson (Stanišić) kijelentette: „*a szerbek rosszak voltak, s a magyarok még rosszabbak [...] nem ezeket vártuk!*” Ezért a kijelentéséért Lang öt hónapi fogházbüntetést kapott. Frank András szavai egybecsengenek Lang véleményével: „*Vártuk magyar testvéreinket, hogy felszabadulva jobb dolgunk legyen, és most bilincseket vernek ránk. Ilyen államban tönkre kell menni az embernek, nem megélni!*” Mladen Čirič szerb származású, ófutaki (Futog) földművest a magyar közigazgatás kimozdított a jugoszláv időszakban kapott földjéről, elégedetlenségét az alábbi szavakkal fejezte ki: „*a magyar állam tönkretett, mert elvette a dobrovoljác földemet.*” A periratban az eset tanúi hozzátézik, hogy Čirič kifejtette azt a véleményét is, hogy „*ő nem a kommunizmusért, hanem Nagyszerbiáért harcol.*” Kijelentéseit egy évi letöltendő fogházra ítélte a királyi törvényszék. A délvidéki bevonulás társadalmi hangulatára vonatkozóan: Valastyán Balázs: *Társadalmi hangulat a Délvidéken 1941 áprilisában*. in: Törésvonalak konferenciakötet, 229-238. (elektronikus publikáció) valamint MNL-CsML Szegedi Törvényszék Iratai, b/ Büntetőperes iratok, B4510/1941 62. doboz, B6897/1941 64.d., B5668/1941 63.d.

¹⁰ MNL-OL, Belügyminisztérium Iratai, Általános iratok, K150, I. kútfő, 31. tétel/ b., 2839. csomó, 368-370.

¹¹ A. Sajti: *Impériumváltások...* 136-137.

¹² A magyar lakosság „...*eltekintve egyes kivételes esetektől, még házhely céljára sem kapott telket.*” Török László: *A magyarság szociális helyzete a Bácskában*. In: Kalangya, 1941. december (X. évfolyam, 4. szám) 209.

¹³ A. Sajti Enikő tanulmányában rámutat, hogy a 369, az agrárreformba bevont birtok közül 310 volt külföldi állampolgárságú kezében. A. Sajti: *Büntudat...* id. mű 51.

¹⁴ A háborús önkénteseket Szerbiából, Crna Gorából és Boszniából telepítették erre a területre.

¹⁵ A. Sajti: *Impériumváltások...* id. mű: 138. valamint Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918-1939*. História Könyvtár, Budapest, 2010. 207-228.

A Bácskába egyes adatok szerint 6175, más adatok szerint 6912 családot telepítettek le 53465 kat. hold területre, javarészt a határ mentén, melynek elsősorban nemzetpolitikai céljai voltak: csak megbízható személyek kaphattak birtokot ezen a vidéken.¹⁶ A jugoszláv agrárreform eredményeként a délvidéki magyar társadalom jelentősen meggyengült, egy részüket ugyanis kiutasították az országból, más részük pedig önként vándorolt Nyugatra a jobb megélhetés reményében.¹⁷

Mint utaltam rá az előzőekben, a bevonulás után a magyar kormány célja a jugoszláv rendszer intézkedéseinek felszámolása volt. A magyar csapatok már azzal a paranccsal lépték át a határt, hogy azokat, akik nem őslakosok, ki kell utasítani az ország területéről. Kik tartoztak ebbe a kategóriába? Azok a személyek, akik 1918. október 31. után települtek a Délvidékre. Ezeket az embereket szervezett keretek között „átdobták” a határon, vagy pedig ún. szűrő- gyűjtő internálótáborba vitték, és javarészt a háború végéig ott is maradtak.¹⁸ A kitelepített dobrovoljacok helyére 1941 májusában és júniusában bukovinai székelyeket, moldvai csángókat, vitézeket, valamint a Délvidéken életüket veszített háborús hősök családjait telepítettek.¹⁹

1941. július 17-én lépett életbe az 5280/1941 M.E. rendelet, mely a „*visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról szól.*”²⁰ A rendelet alapján a juttatásokat hatályon kívül helyezték – a megváltásokat azonban nem – valamint a „*jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanok – tekintet nélkül arra, hogy időközben kinek a tulajdonába kerültek(!) – a magyar államra szállanak át...*”²¹ A intézkedés kimondta a földhöz juttatandók sorrendjét – melyet feljebb is láttunk – valamint a juttatható földterület mértékét is.²²

¹⁶ A. Sajti: *Impériumváltások...* id. mű 140.

¹⁷ A jugoszláv intézkedések a „*korábbi életszintjének feladására, sőt a létminimum alá süllyesztésére, kivándorlásra, egykészsre kényszerítette a széles magyar néprétegeket.*” Török László: id. mű 210.

¹⁸ Ilyen internálótábor működött például Szabadkán, Újvidéken, Sárváron. A szabadkai internálótáborra vonatkozóan Damjanovné Zimmer Sarolta emlékirataiból tudhatunk meg többet. Férjét, Damjanov Jaksát a magyar hadsereg bevonulása után, 1941 májusában táborba vitték. Több napi utánjárás végén Novakovics tábornoktól engedélyt kapott, hogy férjével személyesen is találkozhatson. Így emlékszik vissza: „*Most, amikor megláttam Jaksát, ijedség és düh fogott el. – Mi van Veled? Vertek? Azt mondja: - Elestem és megütöttem az arcomat. [...] Az úgy volt, mesélte később Jakska, hogy körbe kellett szaladniok és ostorral ütötte őket egy katona. Aki gyors és ügyes volt, az kevesebb ütést kapott, mint az öregebbek, lassúak.*” Damjanov Jadranka: *Így éltünk Szabadkán. Damjanovné Zimmer Sarolta emlékiratai.* Bookmaker Kiadó, Budapest, 2003. 428.

¹⁹ A. Sajti: *Büntudat...* id. mű 93-94.

²⁰ MNL-OL Könyvnyomatos, Napi hírek - Napi tudósítások (1920-1944), 1941. július 16. *A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M.E. rendelete a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról.* A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

²¹ Uo.

²² Uo.

A 8. § alapján „a juttatott ingatlan vételára fejében a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 40 pengőt kell fizetni”, tehát a juttatás nem volt ingyenes.²³

1941. augusztus 18-án Fernbach Bálint²⁴ vezetésével Budapesten értekezletet tartottak a Délvidéken érdekelt földbirtokosok.²⁵ „...recompenzációt 20 év szenvedéséért nem kaphatunk, hiszen ezt a szenvedést elviselni fajtánk iránt tartozó kötelességünk volt” – írja a földművelésügyi miniszternek, Bánffy Dánielnek²⁶ elküldött emlékiratban Fernbach. A jugoszláv kormánynak a célja – fejti ki véleményét – a „magyar földbirtokos középosztály anyagi összetörése, elűzése volt.” A trianoni döntést²⁷ követően a magyar kormányok azon az állásponton voltak, hogy a jugoszlávok „jogtipró” határozatait fel kell számolni – éppen ezért „mély megdöbbenéssel töltötte el [...] azokat, akikkel szemben a Jugoszláv földbirtokpolitikai intézkedések az idegen uralom alatt érvényesültek, a m. kir. Kormány 1941. június hó 15-én 5280/1941 M.E. számú rendelete”, mely rögzítette a fennálló viszonyokat.²⁸ Bízunk abban – folytatja – hogy a magyar kormány a terület földbirtok-politikai revíziójával is foglalkozni, ezért „szükségét láttuk annak, hogy tömörülve juttassuk Nagyméltóságod elé és bölcs mérlegelése alá azokat a szempontokat, amelyeket az átfogó rendezésnél mellőzhetetlennek vélünk.”²⁹

Melyek voltak ezek a szempontok? Első helyen – mint az előzőekben már utaltam rá – a jugoszlávok intézkedéseinek revíziója volna végrehajtandó, hozzáteszi azonban, hogy „nem csupán a juttatás oldalán, hanem az igénybevétel oldalán is.”³⁰ Második elemként kiemeli, hogy „a Jugoszláv birtokpolitikai jogszabályok szerint a tulajdonosnak visszahagyandó volt 300 hektár mezőgazdasági ingatlan” melyet sok esetben „saját jogszabályaiknak szándékos megsértésével” a magyar birtokosoknak nem hagytak meg.³¹ Amíg nem születik végleges döntés a terület földbirtok-politikai rendezéséről, javasolja, hogy „a volt tulajdonos[ok], vagy jogutódai a Jugoszláv birtokpolitikai törvényekben meghatározott legkisebb meghagyandó földterület /300 hektár/ birtokába visszahelyezendők” legyenek.

²³ Uo. A hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák, akik arany- vagy ezüst érdemrendet kaptak, illetve a hazatelepített magyarok a vételár 75%-át voltak kötelesek megfizetni.

²⁴ Apatini Fernbach Bálint Bács-Bodrog vármegye és Baja főispánja, 1937-ben mentették fel tisztségéből, 1942. január 13-án törvényhatósági bizottsági taggá nevezték ki.

²⁵ MNL-OL-Földművelésügyi Minisztérium-K184-1942-137-174948

²⁶ Losonczy báró Bánffy Dániel (1893-1955) nagybirtokos, politikus, 1940. december 30-tól 1944. március 22-ig földművelésügyi miniszter.

²⁷ 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés értelmében a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatoltak 20551 km²-t a történelmi Magyarország területéből, mely területnek 30,3%-a volt magyar. Trianonra vonatkozólag:

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2007.

²⁸ MNL-OL-FM-K184-1942-137-174948

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

Ha a visszajuttatandó területen „lakótelepülések keletkeztek” az eltelt idő alatt, akkor a juttatást az ún. zsidóbirtokokból³² kell végrehajtani.³³A harmadik pontban kéri egy, az 1440/1941 M.E.³⁴ rendeletehöz hasonló jogszabály kiadását.³⁵

1942. január 18-án Hajdu János miniszteri osztálytanácsos az igazságügyi miniszternek küldött beadványában szintén javasolja a 1440/1941 M.E. rendelet egyes rendelkezéseinek a visszacsatolt Délvidékre történő kiterjesztését „...*az őslakosságot ért egyenlőtlenség és méltánytalanság kiküszöbölése céljából...*”³⁶A rendeletnek tartalmaznia kell véleménye szerint, hogy az „*ingatlaneldarabolások és házhelyjuttatások, továbbá a jugoszláv hatóságok által jóváhagyott más ingatlanszerzések a földművelésügyi miniszter által felülvizsgálhatók*” legyenek, illetve ha méltánytalanságot állapít meg a miniszter, akkor ezek az „*ingatlanszerzések hatálytalaníthatók.*”³⁷Utal arra, hogy a jugoszlávok több esetben elidegenítettek olyan birtokokat, melyek a magyar őslakosság tulajdonában voltak, és ezek „*kifejezetten a volt államhatalom céljait szolgálták.*”³⁸

1941. november 8-án adta ki Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségének felállításáról szóló 279000/1941 F.M. számú rendeletét.³⁹ A kirendeltség 1941. november 10-én⁴⁰ kezdte meg működését, Újvidék székhellyel, célja pedig „*a visszafoglalt délvidéki területekkel kapcsolatos egyes földbirtokpolitikai ügyeknek minél eredményesebb és gyorsabb intézése*” volt.

³² Az 1939. évi IV. törvénycikk határozott a zsidók közéleti és gazdasági térhódításáról, melynek alapján birtokaik kisajátíthatóak voltak. A törvény olvasható: www.1000ev.hu

³³ MNL-OL-FM-K184-1942-137-174948

³⁴ *A magyar királyi minisztérium 1440/1941 M.E. rendelete a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészen az ingatlanokra vonatkozó magánjogi jogszabályok hatályának kiterjesztéséről.* A rendelet 6 és 7. §-a így szól: „...*intézkedéseket tett, ingatlanok elidegenítésére, vagy megterhelésére vonatkozó jogügyletek megtámadhatósága tekintetében, amennyiben a fél az ügyletet súlyos anyagi, vagy más károsodással fenyegető, a jogszerző fél érdekét szolgáló hatósági intézkedés, vagy más hatóság közvetlen, vagy közvetett kényszer, vagy valamely kényszerítő hatósági intézkedés kieszközlésével való fenyegetés hatása alatt kötötte meg, vagy az elidegenítéssel súlyos kárt szenvedett, a szerző fél pedig a méltányossággal ellentétben aránytalan nyereségre tett szert.*”A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

³⁵ MNL-OL-FM-K184-1942-137-174948

³⁶ MNL-OL-FM-K184-1942-137-173306

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. Itt utal néhány esetre Hajdu: Topolyán (ma Bačka Topola) a görög-keleti szerb templomnak juttatattak telkeket, Horgoson (Horgoš) szintén a görög-keleti szerb templom, valamint a szerb pap kapott földeket, Péterrévén (Bačko Petrovo Selo) a dobrovoljácok kaptak jutányos áron területeket, míg Óbecsén (Stari Bečej) szintén dobrovoljác telepítésre hívja fel a figyelmet.

³⁹ A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

⁴⁰ Annak ellenére, hogy Észak-Erdély revíziója 1940. augusztus 30-án történt meg, hasonló rendelkezésre csak 1941 nyarán került sor, ekkor hozták létre a Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltségét, melynek vezetője Balogh Vilmos miniszteri tanácsos lett. Tóth-Bartos András: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után.* in: Magyar Kisebbség, 2005/3-4. , 409.

A kirendeltség hatásköre a visszafoglalt délvidéki területekre terjedt ki, valamint a szervezeten keresztül intézte a földművelésügyi miniszter a fentebb már említett 5280/1941 M.E. rendelet, illetve az 1939. IV. törvénycikk végrehajtását is. A kirendeltség vezetője Vas Elek lett.

2. ábra A bal oldalon báró Bánffy Dániel

A Kirendeltség beosztása az alábbiak szerint alakult: az első osztály alá tartoztak az ún. általános földbirtok-politikai és telepítési ügyek, illetve a visszafoglalt területre vonatkozó jogszabályok előkészítése, telepes községek létesítésének ügyei, telepesek kiválasztása, a telepítési alap ügyei, a Kirendeltségi személyi és dologi ügyei, földbirtok-politikai adatok gyűjtése, feldolgozása, a birtokszerzők gazdálkodásának irányítása, ellenőrzése. Az osztályvezető dr. Kovács László lett.⁴¹

A második osztály hatáskörébe a „jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított és az állam tulajdonába szállott ingatlanok felhasználásával kapcsolatos összes ügyek” tartoztak, így például a kisajátítást szenvedettek és a kimozdítottak kártalanítása, a gazdátlanul maradt ingóságok őrizetbe vétele. Az osztály vezetőjének dr. Szabó Istvánt nevezték ki.⁴²

A harmadik osztály ügyköre a „jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok alapján kisajátított, és az államra szállott ingatlanok műszaki felvételére” korlátozódott, így a telepes

⁴¹ Arhiv Vojvodine (továbbiakban AV) F150, Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku – Novi Sad [A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék (1941-1944)] -1-3689/1941 54. d.

⁴² Uo.

községek helyeinek műszaki kijelölése, az építkezések műszaki irányítása, birtokpolitikai adatok ábrázolása volt a feladata. Ennek az osztálynak a vezetője vitéz Sima Gábor volt.⁴³ 1944. július 21-én az első és a második osztály ügykörét összevonták, vezetője dr. Szabó István lett, az addigi harmadik ügyosztály pedig második ügyosztállyá lépett előre, vezetője továbbra is vitéz Sima Gábor maradt.⁴⁴

Mint ismeretes, a volt nagybirtokosok földjeinek egy részét a jugoszláv állam kisajátította. A déli területek visszacsatolásával megindult a volt birtokosok részéről a jogtalanak vélt kisajátítások felülvizsgálatának követelése. A jugoszláv agrárreform során összesen 110684 hektárnyi olyan területet osztottak ki, melyek azt megelőzően magyar optások és jugoszláv állampolgárrá lett magyarok tulajdonában voltak. Ez az összes kiosztott földnek a 4,4%-a volt.⁴⁵ Egy 1938-ban készített felmérés alapján a Vajdaságban az összes megművelt földekből 14,13% volt magyar kézen.⁴⁶

Mint utaltam rá, az 5280/1941 M.E. rendelet érvényben hagyta a jugoszláv időszak agrárreformjának megváltási részét, mely a volt birtokosok körében elégedetlenséget szült, csalódással töltötte el őket.

Az alábbiakban utalnék egy konkrét esetre, melyből kitűnik, hogy milyen viszonyok alakultak ki a földbirtok-viszonyok terén a magyar bevonulás után.

1941. július 19-én a horgosi Kárász uradalom intézősége – Kárász István és Kárász Miklós birtokaival kapcsolatban – beadványt intézett a zentai járási katonai parancsnoksághoz. A beadványban kártérítési igényüket fejezik ki, melyek két összetevőből: a jugoszláv kormányzat intézkedései által felmerült igazságtalanságok, illetve a Délvidék visszacsatolása után a jugoszláv katonák által okozott károkból állnak. Az előbbi esetre vonatkozóan kifejtik: *„károk egyrészt az agrárreformmal keletkeztek, másrészt a birtokoknak jugoszláv zárlat alá helyezéséből”* erednek, melynek következtében a tulajdonosok a jugoszláv állammal szemben 1925-ben pert indítottak.⁴⁷ A jugoszláv kormány 1919. november 6-tól 1927. április 3-ig zárlat alá vonta a tulajdonosok teljes birtokait, hivatkozva arra, hogy „ellenséges állampolgárok.” A későbbiek folyamán a zárlatot részlegesen feloldották, de a tulajdonosok jövedelmüktől meg lettek fosztva, *„ráadásul nagy összegű adósságok, adóhátralékok hagytak vissza a tulajdonosok terhére.”*⁴⁸

⁴³ Uo.

⁴⁴ AV-F150-1-60000/1944 55. d.

⁴⁵ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...* id. mű 139. o.

⁴⁶ A kimutatás a Bácska, Bánát, Baranya és a Szerémség területére vonatkozott, az arányok területenként változtak. A. Sajti Enikő: *Bűntudat...* id. mű 53. o.

⁴⁷ MNL-OL-FM-K184-1942-137-176307

⁴⁸ Uo.

1942. február 26-án ifj. Kárász Imre intézett beadványt a Bánffy Dánielhez, melyben kéri „boldogult horgosi Kárász Miklós örökösei nevében [...] Horgos községben fekvő, a szerb agrárreform végrehajtása által kisajátított 2697 katasztrális hold 1060 négyszögöl kiterjedésű” ingatlanuk hasznobéreinek folyósítását.⁴⁹ A fentebb már említett perben a hágai Magyar-Jugoszláv Vegyes Döntőbíróság hozott ítéletet, melynek értelmében „1923. október 1-től számítva évi 116366 arany korona” illeti meg a tulajdonosokat, mint kártalanítás. Ennek mindössze töredékét – 34203 arany koronát – kapták meg, hozzáteszi, hogy „az elvont jövedelmeket 1941. április 15-ig, vagyis a felszabadulásunk időpontjáig [...] a szerb állam tartozásának tekintjük.”⁵⁰

Az április 15. utáni időszakban az agrárföldek a helybéli magyaroknak lettek kiadva hasznobérbe, mely „a horgosi lakosság közismert fizetőkészsége és fizetőképessége folytán azóta is csekély hiánnyal már befolyt.” Beadványának tényleges indoka, hogy „az 5280/1941 M.E. rendelet [...] kimondja a kisajátítást szenvedőknek a megváltási árra való jogát...” Majd így folytatja: „kérelmem előterjesztésében megerősít az a tény is, hogy az anyaországbeli földreform végrehajtása során ugyancsak megkapták a megváltást szenvedő birtokosok a megváltásra került ingatlanaik hasznobérét...”⁵¹ A földművelésügyi miniszter elé végül olyan javaslatot terjesztettek fel, melyben „a délvidéki földbirtokrendezés során a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanokból Kárász Miklós örökösei 150 kat. hold, míg Kárász István örökösei 113 kat. hold kiterjedésű ingatlan visszajuttatásával kárpótoltassanak.”⁵²

Kállay Miklós miniszterelnök 1943. január 19-i beszámolójából kiderül, hogy az 5280/1941 M.E. rendelet végrehajtása, „a délvidéki magyarság nagy tömegeinek földhöz juttatásával jelentős mérvben orvoslást nyert az a nyilvánvaló igazságtalanság, amely a jugoszláv agrárreform előnyeiből teljesen kirekesztett magyar véreinket ezen agrárreform egyoldalú és tendenciózus intézkedései során érte.”⁵³ A beszámolóban kiemeli Kállay, hogy hiba volna csak a magyar igényjogosultak földhöz juttatása a rendelet alapján, „éppen ezért [...] szükségesnek és kívánatosnak tartom, hogy az egyenjogúság és egyenlő elbánás kidomborítása, valamint megértő nemzetiségű őslakos gazdasággal foglalkozó állampolgáraink is juttatásban részesítessenek, különösen, ha az államhoz való hűségüket

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ AV-F150-POV209/1943 54. d.

[...] *kellően igazolták.*”⁵⁴ Erre elsősorban olyan területen kell figyelni, ahol a nemzetiségek nagyobb egységekben élnek, „és ahova magyarok telepítése a felszívódási veszélyre való tekintettel nem volna indokolt és célszerű.”⁵⁵

Tanulmányomban a magyar kormány bácskai földbirtok-politikájának kezdeteit próbáltam megragadni, levéltári források segítségével. A terület visszacsatolása, a jugoszláv földreform revíziója reménnyel töltötte el a helyi magyar lakosságot, valamint a terület volt birtokosait egyaránt – azonban mint láttuk, csalódni voltak kénytelenek. A kép további árnyalása a Vajdasági Levéltárban található Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratainak segítségével tovább árnyalható.

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K-428 a) sorozat, MTI Könyvmatos, Napi tudósítások (1920-1944)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Belügyminisztérium Iratai, Általános iratok, K150, 2839. csomó

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Földművelésügyi Minisztérium, K184, 6445, 6447, 6448. csomók

Arhiv Vojvodine (továbbiakban AV) F150, Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku – Novi Sad [A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék (1941-1944)] 54. doboz

Felhasznált irodalom

A.Sajti Enikő: *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok.* Szeged, 2010.

A.Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918-1947.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918-1939.* História Könyvtár, Budapest, 2010.

Damjanov Jadranka: *Így éltünk Szabadkán. Damjanovné Zimmer Sarolta emlékiratai.* Bookmaker Kiadó, Budapest, 2003.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

- Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. I. kötet, Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
- Kun József: *A német hadvezetés magyarországi politikájához, 1941 március-június*. Századok, 1965/6.
- Milenko Palić: *Visszaemlékezés a háború éveire (1941-1945)*. Közreadja: Pihurik Judit. Szeged, 2003. (Dél-Alföldi Évszázadok 19.)
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2007.
- Tóth-Bartos András: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után*. in: Magyar Kisebbség, 2005/3-4.
- Török László: *A magyarság szociális helyzete a Bácskában*. In: Kalangya, 1941. december (X. évfolyam, 4. szám)
- Valastyán Balázs: *Társadalmi hangulat a Délvidéken 1941 áprilisában*. in: Törésvonalak konferenciakötet (elektronikus publikáció)